

Laat de regio het werk doen

Het kabinet bestrijdt de werkloosheid met taskforces, banenplannen en actieplannen voor jong en oud – en met plannen voor het verlagen van de belasting op arbeid. Vergeten wordt dat ook de regio's en lokale overheden een veel grotere rol kunnen spelen bij het creëren van werkgelegenheid.

ARJEN EDZES & JOUKE VAN DIJK

Respectievelijk senior-onderzoeker en hoogleraar regionale arbeidsmarktanalyse bij de vakgroep Economische Geografie van de faculteit Ruimtelijke Wetenschappen van de Rijksuniversiteit Groningen. Jouke van Dijk is ook voorzitter van de directie van de Waddenacademie.

Afgelopen juni stonden 657.000 Nederlanders als werkloos geregistreerd. Gemeenten halen alle beproefde aanpakken uit de kast om mensen maar aan het werk te krijgen – van werkgeversservicepunten tot samenwerking, integraal beleid en handhaving. Menig wethouder zal het ervaren als dweilen met de kraan open. En terecht. Zonder invloed op de regionale economie en de vele autonome processen op de arbeidsmarkt is participatiebeleid als het voeren van een gevecht met twee handen op de rug. Zolang er geen banen bijkomen is het een 'zero-sum game': als je de ene persoon aan het werk helpt, kan die baan niet meer door een ander vervuld worden.

Het kabinetsbeleid is voor gemeenten niet altijd een steun in de rug. Door bezuinigingen van de overheid verdwijnen er tienduizenden banen in de zorg en het openbaar bestuur.¹ En staatssecretaris Klijsma probeert voor arbeidsgehandicapten plek te maken op de reguliere arbeidsmarkt, al dan niet met de inzet van loonkostensubsidies ter compensatie van hun tekort aan arbeidsproductiviteit, maar brengt tegelijkertijd het aantal beschutte werkplekken in aantal flink

terug, terwijl zelfs mensen zonder afstand tot de arbeidsmarkt momenteel heel lastig werk vinden.

Het gebrek aan greep op het functioneren van de arbeidsmarkt is des te pijnlijker omdat vanuit andere invalshoeken volop wordt betoogd dat de arbeidsmarkt in de eenentwintigste eeuw fundamenteel van karakter is veranderd, we ons zorgen moeten maken over ons verdienvermogen en het de vraag is of volledige werkgelegenheid nog wel aan de orde is.² Moeten we het concept van baan zekerheid vervuilen voor dat van werkzekerheid en moeten we ons richten op 'well-being' in plaats van op economische groei? Recente publicaties van de OESO wijzen in die richting.³

Dat het arbeidsmarktklimaat verandert is onder meer in *Naar een lerende economie* van de WRR fraai verwoord. De WRR schetst daarbij drie opgaven die een strategie gericht op het verdienvermogen van de Nederlandse (regionale) economie nodig maakt:

- ▶ de productiviteitsopgave: in een context van schaarsere productiefactoren, waaronder een krimpende beroepsbevolking, is de

belangrijkste opgave hoe we meer kunnen produceren met minder mensen;

- ▶ de internationale verwevenheid van economieën: landen, regio's en bedrijven worden door de gefragmenteerde wijze van productie steeds meer onderling afhankelijk en kwetsbaar voor invloeden van buitenaf. In een globaliserende economie concurreren niet alleen landen, maar eerder bedrijven en regio's met elkaar;
- ▶ het snelle en veelvormige karakter van innovatieprocessen: deze grijpen weliswaar diep in de economie en samenleving in, maar de beïnvloeding en aanjaagfunctie ervan zijn complex.⁴

Voor de arbeidsmarkt betekenen deze opgaven in de eerste plaats dat aanpassingsprocessen in de economie sneller gaan, wat leidt tot een verdere flexibilisering van arbeidsrelaties. Zie de toename van het aantal zzp'ers en van flexwerk en de Nederlandse cultuur van part-time werken.⁵ In de tweede plaats volgt hieruit de noodzaak tot kennisintensivering en een snelle en continue verandering van de vaardigheden ('skills') die werkenden nodig hebben, wat noodzaakt tot een leven lang leren maar ook tot het aanleren van zogenaamde '21st-century skills'. Het gaat hierbij bijvoorbeeld om (denk)vaardigheden zoals ICT-geletterdheid, probleemoplossend vermogen en kritisch denken, om sociale competenties zoals het vermogen om te kunnen samenwerken en te communiceren en om meta-cognitieve vaardigheden, zoals het kunnen reflecteren en het eigen gedrag kunnen sturen.⁶ De verandering van de werkgelegenheids- en beroepsstructuur leidt onder andere tot het verdwijnen van banen op mbo 2- en mbo 3-niveau, met verdringing van de laagstopgeleiden op de arbeidsmarkt tot gevolg. Eenvoudige oplossingen voor deze polariserende arbeidsmarkt zijn er niet. Inzetten op verdere scholing voor lager opgeleiden ligt voor de hand, maar biedt in een ruime arbeidsmarkt niet zonder meer kans op succes vanwege verdringingseffecten. Daarnaast is de

keuze voor een mbo 2- of mbo 3-opleiding voor deze leerlingen vaak al ingegeven door het feit dat mbo 4 te hoog gegrepen is. Aanpassing van arbeidsorganisaties (taaksplitsing) biedt mogelijkheden, maar vereist een cultuuromslag bij werkgevers.

De (stads)regio doet ertoe

Regio's verschillen in de mate waarin ze gespecialiseerd zijn in bepaalde sectoren, de mate van economische diversificatie, de omvang en structuur van werkgelegenheid en werkloosheid en de mate waarin de beroepsbevolking krimpt en vergrijsst. Het maakt voor een iemand die werk zoekt nogal uit of hij in Oost-Groningen of Zuidoost-Limburg woont, of in de Rand-

Veel banen op mbo 2- en mbo 3-niveau zullen verdwijnen

stad. Omdat Nederlanders nu eenmaal niet zo 'footloose' zijn dat ze over grote afstanden werk zoeken en zich verplaatsen, zijn deze regionale verschillen behoorlijk bestendig in tijd.

De Nederlandse beleidsoriëntatie op regio's is de afgelopen decennia verschoven van een aanpak gericht op een rechtvaardige verdeling van kansen en uitgangsposities, naar de bijdrage van regio's en vooral sectoren aan de Nederlandse economie. In termen van economische groei en werkgelegenheidsgroei zijn we geneigd alle kaarten te zetten op de economische motor van de Randstad en een klein beetje op de Brainport Eindhoven, vanwege het innovatiepotentieel en de agglomeratie-effecten die grootstedelijke regio's voor de nationale economie met zich meebrengen.⁷

Het is inderdaad ontegenzeggelijk zo dat in de Randstad-regio qua niveau de meeste goederen en diensten worden geproduceerd.

Daar staat tegenover dat de economische groei — en dan vooral de groei in arbeidsproductiviteit, een belangrijke bron voor welvaarts­groei — zich niet in de Randstad concentreert, maar in de ring eromheen.⁸ De agglomeratie-effecten van de Randstad zijn juist minder dan men zou verwachten op basis van economische groei en productiviteits­groei in vergelijkbare agglomeraties in het buitenland.⁹ Deze trend is al twintig jaar zichtbaar en blijkt ook uit het feit dat de regionale verschillen in werkloosheid tussen landsdelen sinds 1992 sterk zijn afgenomen, met name voor het noorden. Opvallend is ook dat de werkloosheid in het westen van het land hoger is dan het landelijk gemiddelde en dat het zuiden en oosten daaronder zitten.¹⁰

In plaats van tussen landsdelen zijn de grote werkloosheidsverschillen nu te vinden binnen landsdelen; werkloosheid concentreert zich in gemeenten langs de grens, in het Waddengebied en in bepaalde wijken in de grotere steden.

Het bijzondere van Nederland — geografisch klein, grote bevolkingsdichtheid — is in vergelijking met de landen om ons heen de polycentrische stedelijke structuur. In een recente beoordeling toonde de OESO aan dat deze polycentrische stedelijke structuur juist de kracht is van Nederland vanwege de relatief gelijke bijdrage van alle regio's aan de totale economische groei. De OESO onderscheidt daarvoor 35 'functionele stedelijke gebieden' (FSG), met een stedelijke kern en een regionaal verzorgingsgebied op basis van pendelstromen, die tezamen 74% van de Nederlandse bevolking omvatten. Elke Nederlandse provincie kent een of meer functionele stedelijke gebieden.

De OESO benadrukt het relatieve belang van alle functionele stedelijke gebieden voor de regio en voor de nationale economie in plaats van het grootstedelijke belang van de Randstad voor de Nederlandse economie: 'Small and medium-size cities play an equally important role for their respective provinces as do the larger cities in the Netherlands.'¹¹

Deze polycentrische stedelijke structuur is ook voor de arbeidsmarkt van belang vanwege de baandichtheid en potentie voor regionaal-economische en werkgelegenheids­groei. Maar tegelijkertijd zorgen deze processen van urbanisatie en economische concentratie in de regio ook voor grote verschillen binnen en tussen regio's. Deze verklaren een deel van het krimp- en vergrijzings­vraagstuk in regio's: jongeren trekken op zoek naar economische perspectieven naar de regionale steden met een hbo-opleiding of

Onze arbeidsmarkt is grotendeels regionaal

universiteit — en niet allemaal naar de grote steden in het westen, zoals wel eens wordt gedacht — waarmee het aandeel ouderen en kwetsbaren in de perifere gebieden groter wordt.

Ze verklaren daarmee ook gemeentelijke verschillen in bijstands- en zorgafhankelijkheid vanwege gebrekkige mobiliteit (smogelijkheden) van de achterblijvers. Tot slot is van belang dat migratie- en mobiliteitspatronen, zeker voor lager en middelbaar opgeleiden, vooral binnen de regio plaatsvinden. Zelfs voor hoger opgeleiden geldt dat universiteiten en hogescholen vooral opleiden voor de regionale arbeidsmarkt, behoudens studies als economie en bedrijfskunde waarvan de studenten richting de Randstad trekken om daar hun geluk te beproeven.¹² De arbeidsmarkt is dus voor het overgrote deel van de beroepsbevolking regionaal.

Er is kortom alle reden om beleidsmatig niet alle kaarten op de Randstad te zetten en ook aandacht te hebben voor de potentie van de (stads)regio. Binnen de regio zijn de steden zowel de economische dragers als de belangrijkste katalysatoren voor ruimtelijke uitsortingsprocessen die zorgdragen voor grote

verschillen binnen de regio wat betreft bevolkingsontwikkeling, werkloosheid en inactiviteit. Deze processen veranderen de regionaal-economische geografie in een rap tempo. Bijna driekwart van de bevolkingsgroei tussen 2009 en 2013 vond plaats in de dertig honderduizendplus-gemeenten.¹³

Halflachtig beleid

Het kabinet zet daar een halflachtig beleid tegenover. Aan de ene kant is er het economische topsectorenbeleid dat in gang is gezet door Rutte I en dat door dit kabinet wordt voortgezet. Dit beleid is plaatsneutraal en kent nauwelijks een regionale uitwerking – het is vooral een nieuw soort industriebeleid. De indruk dringt zich op dat men hiermee de vorige oorlog probeert te winnen, aangezien onze economie tegenwoordig voor meer dan driekwart bestaat uit diensten. Aan de andere kant zijn er de drie grote decentralisaties in het sociale domein, die zeker voor wat betreft de Participatiewet te ver doorgeschoten zijn naar gemeentelijke bestuurslagen, die geen antwoord hebben op autonome processen die zich grotendeels aan hun invloedssfeer onttrekken. Daarbij zijn ook nog eens de regie en verantwoordelijkheid bij verschillende overheidslagen en -instanties belegd, wat tot allerlei coördinatievraagstukken leidt: sociale zaken bij gemeenten, economische zaken bij de provincie en onderwijs bij autonoom werkende ROC's, hogescholen en universiteiten. Een coherentie visie ontbreekt. En ieder voor zich heeft onvoldoende mogelijkheden om de potenties te verzilveren en regionaal-economische groei te realiseren.

Het huidige economische, onderwijs- en sociale-zekerheidsbeleid kunnen gekarakteriseerd worden als uniform en plaatsneutraal. Het maakt voor het beleid in essentie niet uit of een werkzoekende in Groningen woont of in Maastricht voor zijn rechten en aanspraken op regelingen. De werkloosheids- en bijstands-uitkeringen zijn overal even hoog. Dat betekent overigens niet dat het beleid regionaal

niet verschillend uitwerkt, want dat is wel degelijk het geval.

Regionale werkloosheidsverschillen worden deels bepaald door landelijke prioritering in keuzes van te ondersteunen sectoren. Regio's die toevallig over bevoorrechte sectoren beschikken zijn beter af dan zij die het met minder van die sectoren moeten doen. Maar bijvoorbeeld ook de in het kader van de Participatiewet voorgestelde landelijke quotumregeling voor arbeidsgehandicapten leidt door een verschil in regionale spreiding van (grotere) bedrijven en sectoren tot aanzienlijke regionale verschillen in plaatsingsmogelijkheden voor kwetsbaren op de arbeidsmarkt.¹⁴ Met name voor de gemeenten buiten de functionele stedelijke gebieden levert de invoering van de quotumregeling onvoldoende banen op, zelfs als alle bedrijven voor 100% meewerken.

De decentrale uitvoering van de Participatiewet, de Wmo en de Jeugdzorg, beargumenteed vanwege het feit dat gemeenten zo goed kunnen inspelen op de lokale omstandigheden en behoeften, is hoofdzakelijk gericht op operationele efficiëntie, de uitvoering. Als er al samenwerking tussen gemeenten plaatsvindt, dan dient deze hooguit de coördinatie op deze uitvoering en de stroomlijning van de dienstverlening. Vanuit het perspectief van gemeenten is dat niet vreemd omdat zij op dat schaalniveau de instrumenten ontberen om de regionale economie te beïnvloeden, de arbeidsmarkt fundamenteel te veranderen of werkgelegenheid te creëren.¹⁵

Voor het extra beroep op bijstand dat ontstaat als gevolg van het nationale plaatsneutrale beleid, worden gemeenten in principe via financiële verdeelmodellen gecompenseerd, hoewel niet altijd toereikend zoals gemeenten in bijvoorbeeld Oost-Groningen bij herhaling hebben aangegeven. Compensatie en meer operationele efficiëntie is wat rest wanneer de (inter)nationaal-economische ontwikkeling en het landelijk topsectorenbeleid zijn uitgewerkt en er geen nieuwe banen worden gecreëerd.

Weerbaarheid en aanpassingsvermogen

Hoe moet het dan wel? Zoals gezegd zijn de 35 over het hele land verspreide (stads)regio's (de functionele stedelijke gebieden) van groot belang voor de regionale arbeidsmarkt. Het is zaak de regio over de economische ontwikkelingen te verschuiven naar een lager ruimtelijk-schaalniveau.¹⁶ Voor regio's geldt dat economische diversificatie de mogelijkheid vergroot om te reageren op economische tegenwind. Niet te veel, want dat verkleint de efficiëntie van schaalvoordelen en innovatievoordelen die gepaard gaan met specialisatie. Gerelateerde variëteit dus.¹⁷ Een hoofdkenmerk van een gerelateerde variëteit is het bestaan van een gezamenlijke (regionale) kennisbasis. In feite de optelsom van kennis en vaardigheden van de in de regio aanwezige beroepsbevolking die door de belangrijkste sectoren in de regionale economie worden gebruikt. De gerelateerde variëteit bevordert kruisbestuiving van vaardigheden, kennis, ideeën en activiteiten, leidend tot innovatie. De EU vertaalt deze notie in een opgave voor regio's om slim te specialiseren in activiteiten die passen bij de regio en de mensen die er wonen en werken.¹⁸ Bijvoorbeeld door sectoren en bedrijven te stimuleren en aan te trekken die 'skill-gerelateerd' zijn, dat wil zeggen dat ze passen bij de skills die de werknemers in de regio hebben.

Voor regio's ligt dus de opgave een kennisbasis te realiseren die is toegesneden op de kenmerken van de economische structuur. Dat klinkt abstract, maar het betekent eenvoudig dat het geheel aan kennis en vaardigheden van de beroepsbevolking moet matchen met datgene wat door het bedrijfsleven wordt gevraagd. De kennis en kunde van de lokale beroepsbevolking moet mee kunnen bewegen – moet mobiel zijn – met economische veranderingen die in de regio plaatsvinden. En dat vereist weer dat algemene en werkgerelateerde vaardigheden in voldoende mate aanwezig moeten zijn zodat mensen van bedrijf, branche of sector kunnen wisselen in geval van

werkloosheid, faillissement of andere economische tegenslagen.

Regionale innovatie en het verdienvermogen en de weerbaarheid van regio's zijn gebaat bij intersectorale verbindingen en een verbinding met de kennis en kunde van de regionale beroepsbevolking en het sociale kapitaal in de regio.¹⁹ Uitgaan van de kracht van de regio en het benutten van de aanwezige potenties betekent onder meer uitgaan van de historische verworvenheden, de padafhankelijke sociaaleconomische infrastructuur en de fysieke en geografische ligging (havens, Schip-

Het is een mythe dat de Randstad de motor van de nationale economie is

hol, aardgas).²⁰ Zo kan een regio als Drenthe zich beter richten op het verlenen van diensten aan de zogenaamde zilveren economie (vanwege de koopkrachtige ouderen en vergrijsde arbeidsmarkt) in plaats van te investeren in hoogwaardige kennisarbeid waarvoor nauwelijks aanbod aanwezig is.²¹ Door de centrale ligging in Europa liggen voor Limburg de kansen in een functionele driehoek met België en Duitsland.

De economische structuur evolueert en wordt niet van de ene op de andere dag gecreëerd. Met het oog op de Europese subsidieregelingen bereiden Nederlandse regio's (in het bijzonder samenwerkende provincies) zich momenteel via de zogenoemde RIS3-agenda (Regional Innovation Strategy for Smart Specialisation) voor op de periode tot 2020. Ze zijn gericht op de voornaamste regionale speerpuntsectoren (zoals 'healthy ageing', 'bio-based economy', 'high tech systems and materials') en de versterking van innovatie en cross-overs in bedrijvigheid. Ieder landsdeel heeft zijn eigen programma opgesteld.²² Deze RIS3-agen-

da's hebben wel oog voor innovatie en het daarvoor benodigde 'menselijk kapitaal', maar richten zich vooral op hoger opgeleiden en niet primair op de doelgroep waar gemeenten voor staan. Daardoor ontbreken de verbindingen tussen het versterken van de regionale economie en het creëren van banen voor de doelgroepen van het participatiebeleid.²³

Regionaal werkgelegenheidsbeleid

Voor werkgelegenheidsvraagstukken op lokaal niveau op de korte termijn bieden de RIS3-plannen weinig soelaas. Gemeenten worden door de crisis en de bezuinigingen geconfronteerd met grote aantallen mensen die geen baan kunnen vinden en waarvan de financiële risico's bij de gemeenten komen te liggen. Doordat gemeenten zelf nauwelijks banen kunnen creëren, zijn ze voor financiële risicobeheersing aangewezen op strenge handhaving, een efficiënte stroomlijning van de uitvoering en samenwerking op regionaal niveau.²⁴

De kern van een regionale aanpak die wel werkt, is in drie elementen te vatten. In de eerste plaats moet de nationale overheid de regio's eindelijk eens echt serieus gaan nemen en moet zij af van het denken dat de Randstad de cruciale motor is van de nationale economie. De algemene uitkeringen uit het gemeentefonds aan de vier grote steden liggen 60% tot 80% hoger dan gemiddeld vanwege de hoge kosten in die gemeenten. De nationale overheid heeft tientallen jaren vele miljoenen besteed aan stadsvernieuwing om de leefbaarheid in de steden te bevorderen, maar geeft niet thuis als er in krimpgebieden geïnvesteerd moet worden. De nationale overheid zou eindelijk moeten inzien dat een gelijkere spreiding van economische activiteiten over het land efficiënter en beter voor de nationale economie is. Zij zou zich ook door die visie moeten laten leiden bij de investeringsagenda. Niet voor niets stelt ook de WRR voor de regio over economische ontwikkelingen te verschuiven naar een lager, regionaal niveau om de responsiviteit van de Nederlandse economie te vergroten.²⁵

In de tweede plaats is een regionaal transitiebeleid nodig dat gericht is op slim specialiseren in de regionale economie en investeren in het onderwijs – conform de uitgangspunten van het RIS3-programma – en het faciliteren van overgangen: het stimuleren van arbeidsmobiliteit, levenslang leren, combinaties van 'werk-onderwijs-zorg'-constructies. Dit vereist wel dat gemeenten het beleid intern veel beter moeten afstemmen tussen verschillende beleidsterreinen, beter met andere gemeenten moeten samenwerken en ook met andere belanghebbenden zoals sociale partners en onderwijsinstellingen. Hier valt nog veel te winnen. Op de middellange termijn moet dit leiden tot een sterkere regionale economie, meer werk en een veerkrachtigere arbeidsmarkt.

In de derde plaats kan meer ingespeeld worden op de regionale en lokale omstandigheden als lokale overheden meer handelingsbevoegdheden krijgen met de bijbehorende middelen. Dat moet verder gaan dan alleen de uitvoering van het beleid te decentraliseren van het Rijk naar gemeenten en daarbij de gemeenten wel te laten opdraaien voor de financiële risico's, maar niet de instrumenten te geven om zelf echt beleid te kunnen voeren. Provincies en gemeenten zouden meer eigen belastingen/inkomsten kunnen genereren of de hoogte van uitkeringen kunnen vaststellen. De OESO geeft aan dat vergeleken met andere landen, lagere overheden in Nederland nauwelijks fiscale autonomie en eigen belastinginkomsten hebben.²⁶ Ook kunnen werkgevers, werknemers en overheden afspraken maken over regionale loonafspraken en bijvoorbeeld het verrichten van vrijwilligerswerk door werklozen met behoud van uitkering door deze in regionale cao's vast te leggen.

Met andere woorden: laat elke regio op haar eigen wijze bijdragen aan de nationale welvaart en op haar eigen wijze invulling geven aan leefbaarheid en welzijn op een manier die past bij de inwoners, en geef haar daartoe dan ook de bijbehorende bevoegdheden en middelen.

Noten

- 1 UWV (2014), *Landelijke arbeidsmarktprognose 2014: update februari 2014*, Amsterdam.
- 2 Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) (2013), *De lerende economie*, Den Haag; Brynjolfsson, E. & A. McAfee (2014), *The Second Machine Age: Work, progress and prosperity in a time of brilliant technologies*, London/New York: W.W. Norton and Company; Commissie Melkert (2013), *De bakens verzetten. De economie terug naar de mensen. Investeren in werk en innovatie*, Amsterdam, PvdA.
- 3 OESO (2013), *How's life? 2013: Measuring well-being*, Parijs: OESO.
- 4 WRR (2013); Storper, M. (2013), *Keys to the City: How economics, institutions, social interactions and politics affect regional development*, Princeton: Princeton University Press; OESO (2012), *Regional Outlook 2012*, Parijs: OESO.
- 5 Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (2014), *Monitor Arbeidsmarkt: april 2014*, Den Haag.
- 6 Onderwijsraad (2014), *Een eigentijds curriculum*, Den Haag. Vgl. Van den Berge, W., R. Daas, A.B. Dijkstra, T. Ooms & B. ter Weel (2014), *Investeren in skills en competenties: een voorstudie voor programmering van onderzoek en beleid*, Den Haag: CPB/Universiteit van Amsterdam.
- 7 Dat blijkt ook uit de begripsdefinitie die Becker et al. (2007: 3) destijds maakten: een regio als aanduiding van gebieden op afstand van het economische centrum in West-Nederland, ofwel centrum en periferie. Becker, F., D. Bultje, M. Molema en P. Smeets (2007), *Een economisch mozaiek: de PvdA en regionaal economische politiek*, Amsterdam: Wiardi Beckman Stichting.
- 8 Broersma, L. en J. van Dijk (2008), 'The effects of congestion and agglomeration on mfp-growth in Dutch regions', *Journal of Economic Geography*, 8, 2, p.181-209. doi:10.1093/jeg/lbmo41.; OESO (2014), *Territorial review Netherlands*, Parijs: OESO.
- 9 OESO (2014).
- 10 CBS WEB-Magazine, 13 maart 2013.
- 11 OESO (2014), p. 85.
- 12 Venhorst, V. (2012), *Smart move? The spatial mobility of higher education graduates*, Groningen: RUG.
- 13 CBS (2014), *Bevolkingsgroei concentreert zich in de 30 grootste gemeenten*, webmagazine 23 april 2014.
- 14 Edzes, A.J.E., R. Rijnks & J. van Dijk (2013), 'Spatial implications of using firm level quotas to employ low productive workers', in: *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 104, 5, pp. 621-629. DOI: 10.1111/tesg.12060.
- 15 Broersma, L., A.J.E. Edzes & J. van Dijk (2011), 'The effects of municipal policy strategies on social assistance inflow and outflow in the Netherlands, 1999-2007', *Environment and Planning C: Government and Policy*, 29, pp. 709-727, DOI: 10.1068/c1043.
- 16 Vgl. WRR (2013).
- 17 Er bestaat ondertussen een hele onderzoeksliteratuur met toepassingen voor Nederlandse regio's ten aanzien van de gerelateerdheid van industrieën in regio's, de potentie voor innovatie en economische groei, de weerbaarheid tegen economische schokken en de verbanden met de skills van de beroepsbevolking. Voor een overzicht, zie: Weterings, A. et al. (2013), *De veerkracht van regionale arbeidsmarkten*, Den Haag: PBL.
- 18 Zie bijvoorbeeld: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/informat/2014/smart_specialisation_en.pdf.
- 19 McCann, P. & R. Ortega-Argilés (2013), 'Smart Specialization, Regional Growth and Applications to European Union Cohesion Policy', *Regional Studies*, 84, 1-12
- 20 Neffke, F., M. Henning & R. Boschma (2011), 'How do regions diversify over time? Industry relatedness and the development of new growth paths in regions', *Economische Geographie*, 87, 3, 237-265.
- 21 Dijk, van J., A.J.E. Edzes & M. Hamersma (2013), 'Groningen-Drenthe: The labour force challenge of activating and skilling within a changing demographic Environment', in: C. Martinez (ed.), *Demographic Change in the Netherlands: Strategies for Resilient Labour Markets*, Parijs: OESO.
- 22 Voor een kort overzicht waaronder de verbinding met het landelijke beleid, zie: Ministerie van Economische Zaken (2014), *Partnerschapsovereenkomst Nederland 2014-2020 EFR0, ESF, ELP en EFMV*, Den Haag.
- 23 Inspectie voor Werk en Inkomen (2013), *Regierol gemeenten bij regionaal arbeidsmarktbeleid*, Den Haag.
- 24 Edzes, A.J.E. & J. van Dijk (2011), 'De storm nadert en het dak lekt: bezuinigingen en invoering WWNV bedreigen ons sociale zekerheidsstelsel', in: *S&D* 2011/9-10, pp. 118-125.
- 25 WRR (2013).
- 26 OESO (2014), p. 216.